

Det självklara i Tage Kurténs tänkande

En tillämpning av Anders Nygrens filosofiska och teologiska ansatser

Hösten 2015 gick teologen, moral- och religionsfilosofen Tage Kurtén i pension som professor i teologisk etik med religionsfilosofi vid Åbo Akademi. Under hans närmare 40 år som akademiker har Kurtén spelat en aktiv roll inom den nordiska teologin genom att bland annat ha publicerat tretton böcker och över två hundra artiklar samt engagerat sig aktivt i flera nordiska forskningsprojekt. Han är även aktuell med två artikelsamlingar med artiklar han publicerat i tidskrifter, festskrifter och konferensrapporter.¹

Under dessa år har Kurtén utvecklat sitt tänkande utifrån flera teologers och filosofers arbeten. Han framhåller själv att filosofen Ludwig Wittgenstein (framför allt så som han tolkats av filosoferna Dewi Z. Phillips och Lars Hertzberg) utgör den primära inspirationen. Intressant nog nämner han även en annan vars filosofiska och teologiska ansatser jag hävdar är grundläggande för att förstå bakgrunden till Kurténs tänkande – teologen Anders Nygren.²

Kurtén kom i ett tidigt skede i kontakt med Nygrens tänkande. Inte bara har Kurtén forskat på Åbo Akademi som influerats av lundateologin som Nygren var med och grundade, han har även analyserat Nygrens förståelse av relationen mellan kyrka,

kultur och teologi i sin doktorsavhandling.³ Influen- sen av Nygrens tänkande hos Kurtén är däremot en aspekt som inte diskuterats i lika stor utsträckning som hans bruk av Wittgenstein,⁴ och i den mån den har diskuterats har Kurténs användning av Nygren ofta mötts av förvåning. Medan Nygren onekli- gen en gång i tiden var en inflytelserik teolog, har nämligen hans inflytande minskat och värdet i hans forskning ifrågasatts. Numera blir Nygren kritiserad bland annat för att han gav protestantisk teologi en privilegierad ställning samt för att hans historiska undersökningar har tydliga brister. Även hans mest

1 *På väg mot det postsekulära* (2014) & *Moralisk öppenhet* (2016).

2 Se härtill Kurtén 2014, 4–6.

3 I avhandlingen jämfördes Nygrens tänkande med Paul Tillichs och Wolfhart Pannenberg. Se härtill Kurtén 1982. Se även Kurtén 1991, 110–111.

4 Det är bl.a. anmärkningsvärt att åtta av femton arti- kelskribenter i Kurténs festskrift *Mot bättre vetande* (2010) relaterar Kurténs tänkande till Wittgenstein, med- an ingen relaterar hans tänkande till Nygren.

kända bidrag till teologin, undersökningen i hur talet om *eros* och *agape* uttryckts i kyrkans historia, kritiseras numera eftersom hans utläggning av den kristna kärlekstankens historia inte förmår fånga in den faktiska kärleksförståelse som kyrkan levtt med.⁵ Av den anledningen är Kurténs tillämpning av Nygrens tänkande unikt i nordiska sammanhang.

Det som Kurtén framför allt hämtar och utvecklar ur Nygrens tänkande är hans tal om ”det självklara”. I och med att ingen grundläggande utredning i varför Kurtén anser att Nygrens tal om det självklara är fruktbart gjorts, är syftet med denna artikel att analysera hur Kurtén använder sig av, samt i vilka avseenden han avviker från Nygrens tänkande kring det självklara. För att fullfölja detta syfte gör jag inledningsvis en analys av Nygrens tal om det självklara, för att sedan övergå till att analysera hur Kurtén gör bruk av Nygrens ansatser. Artikeln ska därför delvis fungera som en sammanfattning av en grundförutsättning för Kurténs tänkande, samt som ett försök att lyfta fram ett av hans bidrag till den nordiska teologin.

”DET SJÄLVKLARA” I NYGRENS TÄNKANDE

I början av 1900-talet var teologins värde i Sverige överlag ifrågasatt. Framför allt i och med en tilltagande positivistisk betoning av naturvetenskapens sanningsanspråk, reducerade många samhällsdebattör kyrkans sanningsanspråk till en fråga om tro istället för en fråga om fakta. Denna allmänna kritik av religion och Svenska kyrkan specifikt speglades vidare i den prekära situation den akademiska teologin befann sig i. Hur skulle nämligen teologin som akademiskt ämne ges legitimitet och inte enbart ses som en instans som upprätthåller och utgår från religiös metafysik?⁶

Teologin behövde utvecklas i ljuset av de utmaningar som positivismen innebar, och det var detta som lundateologins upphovsmän Anders Nygren, Gustaf Aulén och Ragnar Bring var intresserade av att göra. De undrade bland annat i vilken utsträckning och under vilka premisser kyrkans tro var förenlig med naturvetenskapens sanningar, och vilken roll den akademiska teologin skulle ha inom akademien och i förhållande till kyrkan. Det som de därför utvecklade var den teologiska metoden, i syfte att

lägga en vetenskapligt försvarbar grund till det akademiskt teologiska arbetet.⁷

Som professor vid Lunds universitet 1924–1948 var Nygren den av lundateologins grundare som främst skulle uppehålla sig med teologins metodfråga. Utifrån premissen att teologins sanningsanspråk skulle vara lika verifierbara som vilka vetenskapliga sanningsanspråk som helst, utvecklade han sin systematiska teologi som skulle få stort inflytande även utanför Norden.⁸

För att utveckla grundläggande metoder för teologin lyfte Nygren fram det han menade var essentiellt för vetenskapen och kristendomen. I det arbetet tog Nygren fasta på det som han beskrev som sådana ”självklara förutsättningar” dessa utgick från. Dessa självklara förutsättningar fanns på två olika nivåer – en ”grundkategori”-nivå som kunde härledas genom filosofiskt-historiskt arbete, och en ”grundmotiv”-nivå, som var underställd den förra och som kunde härledas genom att analysera de sammanhang människan rörde sig i.

NÖDVÄNDIGA SJÄLVKLAR FÖRUTSÄTTNING

Nygren inleder sina filosofiska ansatser genom att argumentera att filosofins existensberättigande inom akademien vilar på två principer: den vetenskapliga och den universalistiska. Den förra är förankrad till den filosofi som framför allt bedrivs inom universiteten. Den senare handlar i sin tur om att ge förklaringar som förmår sammanfatta all mänsklig verksamhet och alla naturliga fenomen, där alla former av kunskapsökande – matematik, astronomi, musik, empiriska iakttagelser med mera – kunde användas i det filosofiska sökandet för att ge universella förklaringar till tillvaron. Som Nygren förklarar blev dock filosofins vetenskaplighet och universalistiska uppgift ifrågasatt i och med framväxandet av ”specialvetenskaperna” (eller de ”exakta” vetenskaperna som Nygren även sade). Filosofin framtogs sina möjligheter att ge universella förklaringsmodeller eftersom andra vetenskapliga grenar fick tolkningsrätt för specifika forskningsområden. Specialiseringen av vetenskap marginaliserade sålunda filosofier som hävdade kunna söka, så som Nygren uttrycker det, ”tillvarons väsen och

yttersta grund”⁹ Den enda tillflykten filosofin i detta skede kunde ta blev enligt Nygren att syssla med godtycklig metafysik.¹⁰

Den form av filosofi som utvecklades beskriver Nygren som ”världsåskådningsfilosofi” (eller ”metafysiken” som han även kallade den) vars syfte förklarade kunde beskrivas som ett försök att utveckla en världsåskådning på vilken människans liv kunde grundas, och kan därför enligt Nygren jämföras med religiösa strävanden.¹¹ Nygren vill dock motarbeta denna form av filosofi i en akademisk miljö eftersom en sådan filosofi kommer enligt honom att konstrueras godtyckligt. ”Metafysiker” saknar nämligen enligt honom krav på vetenskaplig objektivitet och det filosofiska arbetet blir därför inget annat än ”en tändande och medryckande förkunnelse”.¹² Individuella värderingar tas då med i det akademiska arbetet, vilket påverkar filosofens möjligheter att förstå det som hen undersöker. Nygren skriver:

Värderingen har, då den blandas in i det teoretiska klarläggandet, samma verkan som skyglappar. Man vågar inte se de olika företeelserna så klart i deras typiska utgestaltung som man hade möjlighet till, om värderingen hölles fjärran.¹³

Mot denna ställer Nygren ”vetenskaplig filosofi”. Han erkänner att de båda formerna av filosofi inte är lätta att hålla isär,¹⁴ men han vill dock hävda att den vetenskapliga filosofin saknar den godtycklighet som präglar världsåskådningsfilosofin. Vetenskaplig objektivitet ska därför motarbeta godtycklighet, vilket möjliggör att filosofin kan fälla giltiga omdömen av universell karaktär, i betydelsen sanna utsagor. På detta sätt kan den akademiska filosofin återfinna sin universalistiska roll, och kan därför tillämpa sin frågeställning på alla aspekter av människans liv, bland andra vetenskap och religion. Enligt Nygren blir det dessutom särskilt viktigt att filosofin strävar efter att lyfta fram de bakomliggande och oftast outtalade principer som ligger till grund för många av mänskliga erfarenheter.¹⁵ Den vetenskapliga filosofins uppgift är sålunda att ”undersöka och kritiskt pröva de förutsättningar, som vi medvetet eller omedvetet göra i övriga vetenskaper och överhuvudtaget i all

erfarenhet, pröva dem med hänsyn till frågan om deras rätt och giltighet”.¹⁶

Utifrån en sådan förståelse av (den vetenskapliga) filosofins syfte, börjar Nygren begreppsligt fånga in sådana grundförutsättningar som utmärker bland annat vetenskaplig och religiös verksamhet – grundförutsättningar som han menar ger människans åtaganden inom olika sammanhang sin mening. Som Nygren är dessa förutsättningar grundläggande för ”hela vårt sätt att argumentera, vårt sätt att tala och tänka”¹⁷ och utan dessa skulle det inte finnas någon mening i det människan hävdar – bland annat språket skulle endast bli ”[ord], godtyckligt staplade på varandra”.¹⁸ Trots att dessa förutsättningar är en ofrånkomlig del av människans liv hänvisar man däremot sällan till dem. De

-
- 5 Se här till Rasmusson 2007, 137–138; Haglund 1991, 38–39; Sigurdson 2001.
 - 6 Se här till Rasmusson 2007, 129, 131–132; Girmalm 2006, 33. Thomas Girmalm förklarar att denna tendens däremot inte var ett specifikt teologiskt problem, utan andra akademiska ämnen – t.ex. filosofi, historia och ekonomi – fick även omarbeta sina arbetsmetoder i positivismens kölvatten. Girmalm 2006, 98–99.
 - 7 Se här till Rasmusson 2007, 132; Girmalm 2006, 100; Brohed 1991, 8–9.
 - 8 Se här till Månsson 1996, 7–13; Rasmusson 2007, 137–138; Girmalm 2006, 95–96, 109.
 - 9 Nygren 1940, 9.
 - 10 Nygren 1940, 9–10. Se även Nygren 1982, 26–41; Girmalm 2006, 38–39.
 - 11 Ett exempel på en världsåskådningsfilosofi är t.ex. Platons filosofi enligt Nygrens tänkande. Se här till Nygren 1932, 166–181.
 - 12 Nygren 1940, 10–11, 16, 18–22; Nygren 1982, 48–76. Se även Nygren 1991, 127–128.
 - 13 Nygren 1940, 212. Samma åsikt upprepar han 1969 i en autobiografisk artikel, där han skrev: ”Vi ha icke någon användning varken för en godtycklig och ovetenskaplig filosofi eller teologi. Det är en och samma sjukdom som hotar filosofien och religionsfilosofien och teologien: nämligen metafysiken”. Nygren 1991, 132.
 - 14 Se här till Nygren 1940, 11.
 - 15 Nygren 1932, 38–40; Nygren 1940, 13; Nygren 1982, 76–83, 252, 454.
 - 16 Nygren 1940, 22. Se även Nygren 1940, 16–17, 39; Nygren 1982, 252, 329–331, 433.
 - 17 Nygren 1982, 254.
 - 18 Nygren 1982, 282.

är istället oftast uttalande självklarheter i tillvaron, och därför beskriver Nygren dem som ”självklara förutsättningar”.¹⁹

Sådana självklara förutsättningar som den vetenskapliga filosofin undersöker uttrycks i ”grundkategorier”, som kan förstås som ”meningssammanhang” som gör människans liv begripligt. Enligt Nygrens tänkande är dessa grundkategorier nödvändiga för människans livsorientering, och kommer därför att kunna synliggöras i alla kultur och alla tider. Som Nygren argumenterar är det specifikt genom att identifiera sådana frågor som ständigt återkommer i historien som detta kan ske, och de frågor han identifierar som sådana givna grundfrågor behandlar det sanna, det sköna, det goda och det eviga. Som givna frågor utgör de därför en ofrånkomlig del av människans liv sedan hennes begynnelse, och kommer därför enligt Nygren att framträda i alla kulturer och i alla tider.²⁰

Dessa frågor sammanfattar Nygren kring fyra grundkategorier – det vetenskapliga, etiska, estetiska och religiösa meningssammanhanget. Eftersom dessa kategorier står för olika sammanhang som ger språket sin mening, blir det problematiskt om man tolkar till exempel etiska svar genom den vetenskapliga grundkategorin. Den vetenskapliga grundkategorin kan därför inte säga något om det etiska, utan det är endast genom den etiska grundkategorin som tankar som berör rätt och fel får någon mening. Grundkategorierna är sålunda autonoma i förhållande till varandra, och eftersom dessa frågor är oundvikliga i människans liv, vore det absurd att hävda att en fråga är viktigare än en annan enligt Nygren. Varje fråga kräver sitt eget svar och varje svar fyller ett särskilt mänskligt behov.²¹

Eftersom grundkategorierna utgör självklara förutsättningar i människans liv, skulle många av människans åtaganden bli obegripliga om man inte hade kunskap om dessa grundkategorier. Filosofins uppgift blir därför enligt Nygren att synliggöra hur dessa grundkategorier uttrycks i människans liv. På detta sätt fastlägger han inte enbart filosofins uppgift, utan motiverar även varför religionsfilosofin utgör ett viktigt akademiskt ämne, eftersom religion förstås som en självklar förutsättning i människans liv:

Vi måste sålunda påvisa, icke blott att ingen religiös erfarenhet, utan fastmer att överhuvud ingen erfarenhet är möjlig utan den religiösa grundkategorien, eller att det icke gives någon giltighet annat än på religiös grund.²²

GRUNDMOTIV SOM SJÄLVKLARA FÖRUTSÄTTNING

Genom att förankra det filosofiska arbetet kring sådana grundläggande frågor som utgjort en självklar förutsättning under mänsklighetens historia, gav Nygrens tänkande religionsfilosofin och filosofin överlag en välbehövd legitimitet i akademiska sammanhang.²³ Däremot betonar Nygren att svaret på dessa grundfrågor inte därmed är bestämt i och med att frågan ringats in. Medan frågan och svaret har en nära relation till varandra,²⁴ skulle filosofins vetenskapliga legitimitet vara hotad om den gav svar på de grundläggande frågorna, eftersom det är ett arbete som utmärker världsåskådningsfilosofin. Istället menar Nygren att analysen av svaren måste vara fränkopplad det filosofiska arbetet, ha ett eget analysmaterial och en egen metod. Nygren utvecklar därför det han beskriver som ”motivforskning”.

Medan religionsfilosofin kan synliggöra den religiösa grundkategorin, är det genom motivforskningen svaren till frågan om det eviga kan analyseras.²⁵ Som han förklarar finns det otaliga varierande försök att ge svar på den grundläggande religiösa frågan kring det eviga, i och med att varje åskådning har mer eller mindre sitt eget svar.²⁶ Genom att lyfta fram sådana åskådningar som försöker ge svar på grundläggande frågor av kategorial natur, synliggör sålunda Nygren ytterligare ett meningssammanhang som gör ”enskilda omdömen, värderingar och ställningstaganden” i syftet att ge svar på en grundläggande fråga. Dessa åskådningar beskriver Nygren som ”sekundära” meningssammanhang (eller ”motivsammanhanget” som han även säger), och Nygren argumenterar att det är specifikt genom att synliggöra vad som utgör dessa meningssammanhangs grundläggande svar på en grundläggande fråga, som deras egenart kan härledas. Dessa grundsvaret beskriver Nygren som ”grundmotiv” som han definierar som ”det grundsvaret, som [en åskådning] har att ge på en fråga av kategorial natur och varige-

nom denna åskådnings enskilda omdömen, värderingar och ställningstaganden sammanhållas till ett enhetligt meningssammanhang.²⁷

Precis som grundkategorierna, utgör grundmotiven självklara förutsättningar inom respektive sekundära meningssammanhang.²⁸ Däremot framhåller han att grundkategorin är självklara av logisk nödvändighet, medan grundmotiven är självklara ur ett historiskt perspektiv. Medan frågan är filosofiskt ställd, måste därför ”svaret – hämtas ur *den givna historiska verkligheten*”.²⁹ Denna betoning kan tydliggöras genom att lyfta fram huvudföremålet för Nygrens teologiska undersökningar, den kristna kärlekstanken.

I *Den kristna kärlekstanken 1 & 2* undersöker Nygren hur den kristna förståelsen av kärlek uttryckts i historien, och tar som utgångspunkt två kärleks-begrepp, eros och agape. Båda dessa begrepp menar han har anammats i teologiskt tänkande, men trots det argumenterar han att endast agape står för en sant kristen förståelse om kärlek, medan eros korrumperat den sanna kristna förståelsen.³⁰

Eftersom den religiösa grundkategorin behandlar grundfrågan om det eviga, menar Nygren att både eros och agape vill ge ett svar på denna fråga, men gör det på olika sätt och erbjuder därför två skilda vägar till frälsning.³¹ Nygren förklarar att eros bland annat handlar om människans väg till Gud, medan agape handlar om Guds väg till människan. Därför beskriver han eros som egocentriskt medan agape är teocentriskt.³² Nygren förklarar vidare att eros och agape även förmedlar en idé om hur man ska relatera sitt liv till sin nästa. Medan eros ser ens nästa som objekt som endast ska leda en vidare mot en närmare relation med det eviga, har agape inga sådana bakomliggande motiv till etiken. Eros utgår sålunda från en teleologisk etik, medan agape bygger på en etik som har sin grund i gemenskapen med Gud, där Gud själv är agape, och där hans agape-relation till människan ska fungera som den kristnes förebild för relationen till medmänniskan. Nygren beskriver därför agape som en spontan kärlek som offerar omotiverat, istället för en kärlek som med rationella val strävar mot ett högre mål.³³

Nygrens utläggning av den kristna kärlekstanken är på många sätt intressant och hans arbete fick

även stor internationell uppmärksamhet.³⁴ Trots att hans arbete varit inflytelserikt har det som sagt även blivit föremål för kritik. Det är nämligen svårt att argumentera att endast agape utgör en sant kristen förståelse av kärlek, i och med att även eros utgjort ett viktigt element i kristendomens teologiska historia.³⁵ Även motivforskningens möjligheter att finna

19 Nygren 1982, 254, 282, 423–424; Se även Nygren 1932, 46–47.

20 Nygren 1932, 42–43; Nygren 1940, 40–41, 334.

21 Nygren 1982, 277, 327–344.

22 Nygren 1921, 236.

23 Trots att Nygrens tänkande kring grundkategorier skulle bli inflytelserikt, var däremot inte religionsfilosofin legitimerad inom akademien avgjord. Bland annat Ingemar Hedenius var kritisk till de grundkategorier som Nygren fastställt. Se härtill Hedenius 1949, 168–170.

24 Se härtill Nygren 1932, 43; Nygren 1940, 43–44.

25 Nygren 1940, 35.

26 Märk att Nygren här inte nödvändigtvis hänvisar till specifikt religioner, utan alla sådana tankeströmningar som kan ligga till grund för en människas världsåskådning. För några exempel på icke-religiösa åskådningar, se Nygren 1970, 96–101.

27 Nygren 1940, 40–44. Se även Nygren 1982, 424, 435–436.

28 Trots att han oftast beskriver dem båda som självklara förutsättningar, gör han vid ett tillfälle i *Mening och metod* (1982) en distinktion mellan nödvändiga förutsättningar (grundkategorier) och självklara förutsättningar (grundmotiv) för att hålla dem isär. Se härtill Nygren 1982, 423–425.

29 Nygren 1932, 38; Nygren 1940, 45; Nygren, 1982, 436, 424.

30 Nygren 1932, 27, 29–31; Nygren 1940, 81–83. Se även Jeanrond 2010, 114–119. Medan Nygren främst skulle diskutera och jämföra eros och agape-motiven, nämnde han även ett tredje kärleksmotiv som han ställer mot agape-motivet – nomos-motivet. Detta motiv utgår från lagtänkande som grund för det goda handlandet och är enligt Nygren främst förankrat i judiskt tänkande. Se härtill Nygren 1932, 200–201, 254–288.

31 Om eros som en väg till frälsning, se Nygren 1932, 163–165.

32 Nygren 1932, 45–46, 205–206.

33 Nygren 1932, 44–45, 66–67, 84–85, 91–92, 95–97, 101–102, 115–123.

34 Nygrens förståelse av agape har bl.a. inspirerat Martin Luther King jr. Genom att hänvisa till agape-kärleken betonar King bl.a. att den kristne är kallad att älska sin fiende, trots att man inte nödvändigtvis gillar hen. Se härtill King 1963, 37. Se även Jeanrond 2010, 113–114.

35 Se härtill Wingren 1954, 121–143; Wingren 1977, 185–189. Se även Jeanrond 2010, 28–29; Gerhardsson 1991, 19–24; Bexell 1991, 94–98; Coakley 2005.

något essentiellt kristet har ifrågasatts.³⁶ Denna kritik till trots, är det väsentliga här att konstatera att Nygren menade att det går att finna *den* kristna kärlekstanken. Trots att det finns flera olika uttryck för kristen tro, tänker sig Nygren att det ska gå att lyfta fram något specifikt kristet som utgör kristendomens egenart. Det är vidare genom motivforskningen som denna karakteristiska egenart kan synliggöras, genom att lyfta fram det som alltid under den kristna historiens gång fungerat som en självklar förutsättning i det teologiska tänkandet.³⁷

Trots att kristna inte alltid uppfattat att det finns en tydlig skillnad mellan eros och agape – en viss synkretism har existerat – menar Nygren att kristendomens historia präglats av en konflikt mellan eros och agape, där eros-tänkandet ständigt försökt korrumpiera det rena kristna grundmotivet agape. I den historien har eros-motivet ofta dominerat, men skälet till att agape-tänkandet överlevt dess dominans är för att agape utgör en självklar förutsättning. Utan agape kan inte kristendomen enligt Nygren göras begriplig, och trots att konflikter mellan kristna uppstår och kommer även att fortsätta i framtiden, kommer de ständigt att återkomma till att förstå agape som den sanna kärleksförståelsen. Agape är helt enkelt en självklarhet och därför oomtvistat och utom tvivel.³⁸

Huruvida Nygren lyckas lyfta fram kristendomens egenart är inte viktigt att diskutera här. Istället är det viktigt att observera att agape utgör för honom det kristna grundmotivet, och som sådant utgör den en självklar förutsättning genomgående i kristendomens historia. Nygren är däremot noga med att påpeka att motivforskningen kan synliggöra det kristna grundmotivet specifikt för att den tillämpas på ett historiskt material: ”[Vad] som är en viss åskådningens grundmotiv kan endast fastställas genom omedelbar iakttagelse av denna åskådning i dess historiska framträdande”.³⁹

Skälet till att motivforskningen av nödvändighet måste analysera ett historiskt material är specifikt för att den undersöker självklara förutsättningar. Om motivforskaren undersöker sin samtid kommer nämligen hen att stå för nära det hen undersöker, vilket i sin tur innebär att forskningen riskerar att färgas av forskarens egna

självklara förutsättningar som är mer eller mindre kända för hen själv. Detta kan i sin tur leda till att hen övervärdera vissa aspekter i det undersökta materialet, medan andra undervärderas. Genom metodisk disciplin i arbetet menar han däremot att forskarens vetenskapliga objektivitet kan bevaras. Av den anledningen är det primära skälet varför motivforskningen måste vara historisk forskning, att analysen av självklara förutsättningar kräver en viss tidsmässig distans för att det självklara ska framträda. Det som fungerar som en viss tids självklara förutsättningar är nämligen oftast outtalade och omedvetna. Eftersom motivforskaren själv delar samma omedvetenhet med alla andra, är det svårt för hen att lyfta fram det som alla har gemensamt i samtiden. Att analysera ett historiskt material som motivforskaren inte själv är del av, utgör sålunda ett krav för att motivforskningen ska kunna synliggöra sådana självklara förutsättningar som (omedvetet) motiverar olika folks livsorientering.⁴⁰

Det som jag visat är att grundkategorier och grundmotiv har en nära relation till varandra i Nygrens tänkande – grundkategorier uttrycker en grundläggande fråga, medan grundmotiven uttrycker ett svar på denna grundläggande fråga. Till sin karaktär synliggörs olika meningssammanhang på grundkategori- och grundmotivnivån, men gemensamt för både frågan och svaret är att de utgör självklara förutsättningar i människans liv. De är därför inte nödvändigtvis medvetandegjorda för människan eftersom de existerar som en icke-omtaland och icke-kritiserad grund för tillvaron, och i den mån sådana självklara förutsättningar kan formuleras genom narrativ och praktiker finns det inget behov av att ifrågasätta dem. Det som är självklart är nämligen inte föremål för tvivel – då skulle de upphöra att vara självklara.

Med en sådan förståelse av självklara förutsättningar som utgångspunkt, utvecklar Kurtén sitt eget teologiska-filosofiska tänkande. Medan han bevarar en förståelse om det självklara som ett oftast icke-omtaland och icke-kritiserat element i människans liv, utvecklar han däremot talet om det självklara i en riktning som i stor utsträckning avviker från Nygrens tänkande. Ett sätt att tolka Nygrens metodiska

ansatser är att beskriva dem som ”moderna”, i och med att de utgår från ett positivistiskt kunskapsideal som växte fram under moderniteten. Generellt sätt är det även denna moderna tendens som Kurtén ifrågasätter i Nygrens tänkande, och vill därför utveckla talet om det självklara i en mera sen-wittgensteinsk riktning. En annan avgörande skillnad mellan Nygren och Kurtén är forskningsobjektet. Kurtén betonar likt Nygren att forskaren har svårt att undersöka de självklara förutsättningar som delas av människor i forskarens samtid eftersom forskaren själv har del i dessa.⁴¹ Men medan detta problem är en av orsakerna varför Nygren begränsar sig till (idé)historiska undersökningar, är det primärt nutiden som Kurtén försöker förstå genom talet om självklara förutsättningar.⁴²

”DET SJÄLVKLARA” I KURTÉNS TÄNKANDE

Kurténs akademiska gärning kan tolkas som ett försök att undersöka och förstå sådana självklara förutsättningar som han menar mer eller mindre medvetet styr människans liv. Genom att kritiskt granska sådana självklara förutsättningar som inte finns på ”ytplanet”, utan som fungerar spontant och oreflekterat, vill han sålunda bland annat peka på inkonsekvenser i begrepps användningen, samt ge konstruktiva begreppsliga utvecklingsförslag. Detta är en uppgift han menar teologin är lämpad för, och upplever dessutom att en sådan uppgiftsbeskrivning kan bevara teologins relevans i nutiden.⁴³ En av de självklarheter Kurtén lyfter fram är den modernitet som kommit till genom framför allt en vetenskapligt-teknisk samhällsutveckling, men som genom ett postmodernt utgångsläge kan tydliggöras och ifrågasättas.⁴⁴

Redan här syns en skiljaktighet med Nygrens tänkande. Istället för att försöka få ett historiskt avstånd till materialet så som Nygren föreslår, är det specifikt den nutida situationen som Kurtén är intresserad av att analysera. I *Grunderna för en kontextuell teologi* (1987) försöker han skapa metodiska förutsättningar för ett sådant arbete och ge ett bidrag till förståelsen av en religiös och framför allt en kristen tro i en nutida kontext. Han vill alltså beskriva en ”kontextuell teologi” som han definierar som ”en teologi som medvetet tar sig an uppgiften

att kritiskt konstruktivt relatera en religiös – tradition till olika mänskliga fenomen i samtidens kyrka, samhälle och kultur”.⁴⁵

Utgångspunkten i den kontextuella teologin är att språket är i ett samspel med det konkret levda livet. Här kommer Kurtén nära Nygrens förståelse av meningssammanhang där människans språk får sin

36 Bland annat teologen Torsten Bohlin menade att motivforskningens betoning av vetenskaplighet gjorde det omöjligt att finna det kristna i egentlig mening. Kristen kunskap var enligt Bohlin förankrat i individens troserfarenhet, och därför var den subjektivitet som motivforskningen försökte undvika enligt honom en oundviklig del av sökandet efter det äktkristna. Se härtill Lindfelt 1996, 144–155.

37 Precis som den vetenskapliga filosofin konstaterar Nygren att motivforskningen är värdefull, i och med att den motarbetar godtycklighet i det akademiska arbetet genom metodisk exakthet. Målet är nämligen inte att synliggöra vad den kristna kärlekstanken borde vara, utan vad den egentligen är. Motivforskning är alltså enligt honom inte fråga om ett värderande arbete där man jämför olika åskådningars grundmotiv med varandra, utan är ett strikt vetenskapligt-deskriptivt arbete. Se härtill Nygren 1940, 76–80, 212–213; Nygren 1982, 446–448.

38 Nygren 1982, 425–426. Se även Nygren 1932, 54–55.

39 Nygren 1940, 43–45. Det är värt att uppmärksamma att när Nygren hänvisar till historia, är det fråga om idéhistoria. Se härtill Nygren 1932, 38.

40 Nygren 1940, 64–65, 71; Nygren 1970, 93–95; Nygren 1982, 426–427. Nygren erkänner däremot att motivforskaren alltid riskerar att tolka in sina egna självklara förutsättningar i ett historiskt material, vilket gör att hen faller offer för anakronism. Se härtill Nygren 1940, 71.

Det är därför intressant att uppmärksamma att Nygren har kritiserats för att han gör sig själv skyldig för samma anakronism som han varnar för. Man kan nämligen läsa in en ”protestantisk” vridning i hans beskrivning av den kristna kärlekstanken, i och med att agape framför allt enligt honom uttrycks i protestantisk teologi. Därför har många kritiserat honom för att han inte själv kunde se att han tolkade in sina egna självklara ”protestantiska” förutsättningar i kristendomens historia. Se härtill Wingren 1977, 192–193; Jeanron 2010, 106, 120; Rasmusson 2007, 134; Bexell 1991, 97–98.

41 Kurtén 1995, 20.

42 Kurtén 1987, 11, 14; Kurtén, 1996, 168.

43 Se härtill Kurtén 1987, 107, 119; Kurtén 2014, 3.

44 Se härtill Kurtén, 1996, 154–155; Kurtén 2014, 13. I senare akademiska arbeten har Kurtén betonat sekularismen som en självklar förutsättning i västerländska samhällen, och tar därför ett postsekulärt utgångsläge i sin politiska teologi. Se härtill Kurtén 2014, 10, 15–16.

45 Kurtén 1987, 13.

mening i de sammanhang där det används.⁴⁶ Ytterligare stöd för detta tänkande finner Kurtén framför allt i Wittgensteins tänkande.

Kurtén förklarar att Wittgensteins senare tänkande, framför allt så som det uttryckts i den postumt utgivna *Philosophische Untersuchungen* (1953), utgår från att det inte går att finna entydiga bestämmningar för alla meningsfulla begrepp. Istället beskriver Wittgenstein bestämningen för begreppen som mera flytande och beroende av den kontext i vilka de används. Detta innebär enligt Wittgenstein att språket är förankrat i dess handlingsmässiga och sociala sammanhang, där dessa tillsammans utgör en meningsfull helhet. Varje verksamhet uttrycker vidare genom sin språkliga förankring regler som fastställs inom ett visst sammanhang, något som kan tydliggöras genom att ta schack som exempel. Om man inte känner till reglerna för schack kan man bara betrakta ett schackspel med förvåning och förundran. Därför behövs reglerna i form av det överenskomna språket. På samma gång får dessa regler sin betydelse enbart under förutsättningen att någon spelar schack. Om vi föreställer oss en situation där det finns en uppsättning regler för ett spel som ingen spelade, måste man alltså ifrågasätta om reglerna överhuvudtaget är meningsfulla. Genom att betona denna aspekt i Wittgensteins tänkande vill därför Kurtén betona att språk och praktik föds tillsammans och båda utgör grundförutsättningar för att människan ska kunna göra hennes liv till en meningsfull helhet.⁴⁷

Likt Wittgenstein, lyfter även Nygren fram kontexter där språket görs meningsfullt i hans tal om meningssammanhang.⁴⁸ Däremot bör en skillnad i betoning åskådliggöras. När Nygren beskriver meningssammanhangen av kategorial natur, beskrivs de som varandra uteslutande historiskt determinerade grundkategorier som är nödvändiga för att förstå alla människors livsorientering. Men medan Nygren vill se dessa meningssammanhang som en nödvändig historisk förutsättning i den mänskliga tillvaron, blir slutsatsen av Wittgensteins tänkande att det endast är meningsfullt att prata om till exempel en religiös grundkategori så länge människan relaterar sin verksamhet och sina relationer till det som hon skulle beskriva som det religiösa. Kurtén

framhåller därför att meningssammanhangen inte är givna för all framtid i Wittgensteins tänkande, utan kan med tiden förändras eller till och med försvinna. Vidare leder detta till att meningssammanhangen i princip kan vara oändliga till antalet eftersom både stora (till exempel kyrkan) och små (till exempel familjen) sammanhang kan utveckla egna språkliga förutsättningar.⁴⁹

Två riktningar som Kurtén utvecklar Nygrens förståelse av självklara förutsättningar genom att ta in Wittgenstein kan därför skönjas. För det första blir grundkategorierna inte givna för all framtid. Det som Nygren menade att filosofin mer eller mindre ”löst” en gång för alla efter att grundkategorierna identifierats, blir istället en öppen fråga för filosofin. För det andra öppnar det även för en kritik av, att det går att finna *den* kristna tron genom att uttrycka dess grundmotiv så som om den var given. Det kristna måste förstås i relation till en kontextuellt bunden praktik som ger förutsättningar för ett meningsfullt språkbruk. När Nygren därför hävdar att det sant kristna kan ringas in med begreppet agape är det därför en ”sanning” som alltid är på undantag. Agape-kärleken kan vara en del av en levande kristen traditionsutövning, men endast i den mån kristna ser det som meningsfullt att förstå den kristna tron utifrån agape-motivet. Detta innebär däremot inte att den nutida begreppsanvändningen föds i ett vakuum enligt Kurtén. Istället har den fötts ur en historisk kontext som fungerar som utgångspunkt för sammanhangets utveckling. En kontextuell teologi måste därför även ta i beaktande denna historia, vilket i teologins innebär kristendomens historia. Däremot är syftet med en sådan historisk förankring att förstå den nutida situationen, inte att reducera akademisk teologi till en strikt historiskvetenskaplig verksamhet.⁵⁰

Eftersom en historisk kontext som den kristna måste tolkas i ljuset av den nutida situationen, diskuterar Kurtén hur den nutida situationen bäst kan förstås och vilka självklara förutsättningar som utmärker den. Som sagt, det han främst diskuterar är moderniteten och hur den påverkar förståelsen av bland annat den kristna kontexten. Kurtén menar att en av de självklara förutsättningar som moderniteten vilar på, individualismen, skapar metodiska

utmaningar för en kontextuell teologi. Förenklat kan man hävda att modern individualism utvecklat samhället bort från en mera homogen kultur till att uttrycka en större mångfald av individuella trosuttryck. I och med denna utveckling förlorade äldre traditioner som kristendomen fotfäste i samhället, och i den mån de bevarats är de i form av individuella trosuttryck istället för kollektiva.⁵¹

En sådan utveckling ställer nya krav på teologin, och för att komma till rätta med denna utmaning söker sig därför Kurtén bort från den religiösa grundkategori som teologin borde fungera inom enligt Nygrens tänkande. Enligt Kurtén har nämligen religions-begreppet upphört att tjäna dess deskriptiva syfte, i och med att många upphört att identifiera sig som religiösa i ljuset av modern individualism. Utifrån Nygrens tänkande kan man därför argumentera att Kurtén försöker identifiera nya grundkategorier än den religiösa, något som Wittgensteins tänkande möjliggör. Istället för att religion utgör en självklar förutsättning i människans liv, blir därför en livsåskådning en mera ändamålsenlig förståelse av människans grundläggande livsorientering. Den religiösa grundkategorin ersätts sålunda av en ”livsåskådningsförankrad” grundkategori som självklar förutsättning i Kurténs tänkande.

DEN SJÄLVKLARA LIVSÅSKÅDNINGEN

Teologen Anders Jeffner har försökt tackla utmaningen för teologin som mångfalden av individuella trosuttryck inneburit. När han tillträdde som professor vid Uppsala Universitet hade hans professur omvandlats från en professur i dogmatik till en professur i tros- och livsåskådningsvetenskap.⁵² Denna utveckling innebar en nyvunnen betoning för den nordiska teologin, där man i någon mån frångår lundateologins historiskt orienterade forskning för att istället göra individens livsåskådning föremålet för forskning.⁵³

Jeffners livsåskådningsforskning blev tongivande inom den nordiska livsåskådningsforskningen, och av den anledningen kan man även prata om en ”jeffnersk tradition”.⁵⁴ Denna tradition kan förstås som en brytning med Nygrens tänkande, i och med att den religiösa grundkategori som nödvändig förutsättning ersätts med en livsåskådning som

en sådan nödvändighet i människans liv.⁵⁵ Även Kurtén bryter på detta sätt med Nygren eftersom tyngdpunkten för forskningen läggs på individen istället för idéhistoria. Kurtén utvecklar även sin livsåskådningsförståelse som ett led i den jeffnerska traditionen och därför delar den många element med Jeffners. Men i boken *Tillit, verklighet och värde* (1995) och antologin *Bakom livshållningen* (1997), utvecklar han en livsåskådningsförståelse som, till skillnad från Jeffner, är mera modernitets-kritisk.

Kurtén är kritisk till att Jeffner tycks framhålla att en livsåskådning är en slags övergripande teori om tillvaron. Förenklat kan man säga att den ansvarstagande individen enligt Jeffner jämför de livsåskådningsmässiga alternativ som finns tillhanda för hen, och avgör efter det vilka som hen vill anamma. Kurtén argumenterar däremot att individens liv inte utmärks av sådana medvetna prövningar och val, utan att en sådan förståelse är en följd av ett modernt individualitetsideal. Detta innebär inte att individen inte kan reflektera över vad som till exempel utgör ett gott liv och ompröva sitt liv utifrån den reflektionen. Det som Kurtén däremot vill erbjuda

46 Kurtén 1987, 23–28.

47 Kurtén 1987, 29–31, 33–34, 113–114; Kurtén 1997, 86–87.

48 Nygren själv ansåg att hans tänkande kom nära Wittgensteins. Se härtill Nygren 1982, 193–194, 295–310, 316–318. Kurtén gör samma koppling, men är kritisk till Nygrens tolkning av Wittgenstein. Se härtill Kurtén 1991, 113; Kurtén 1997, 91; Kurtén 2016, 330–331.

49 Kurtén 1987, 31, 42–46; Kurtén 1998b, 32; Kurtén 2014, 8–9. Eftersom grundkategorierna i Wittgensteins tänkande kan i princip vara oändliga till antalet, kritiserar Kurtén Nygren för att begränsa sig till endast fyra grundkategorier. Kurtén framhåller dessutom att denna begränsning leder till en sektorisering av tillvaron där bl.a. religioner inte kan säga något om t.ex. vetenskap. Se härtill Kurtén 1982, 229; Kurtén 1987, 172; Kurtén 1991, 112–113; Kurtén 2010, 18. Jfr Kurtén 2013b.

50 Kurtén 1987, 192–194; Kurtén 1998b, 27; Kurtén 1994, 113–114.

51 Se härtill Kurtén 1995, 91, 130–131; Kurtén 1998c, 601–602.

52 Se härtill Lindfelt 2003, 46–54.

53 Se härtill Wingren 1977, 185.

54 Se härtill Lindfelt 2003, 22.

55 Kurtén 1991, 111; Kurtén 2013a, 132–135.

är ett korrektiv till Jeffners teoretiskt-kognitiva betoning, genom att framhålla att mycket i en livs-åskådning fungerar på ett icke-medvetet plan. Han skriver: ”viktiga delar i en åskådning tycks fungera med *det självklaras rätt* – – istället för att vara resultatet av en prövning av verklighetsuppfattning eller moraliska synsätt mot en av dessa oberoende tillvaro”.⁵⁶ Genom att lyfta fram sådana element som är självklara i en livsåskådning kommer Kurtén ifrån en substantiell livsåskådningsförståelse där man försöker placera in individen i ett givet teoretiskt eller idéhistoriskt system, för att istället ta livsåskådningsforskningen i en funktionell riktning.⁵⁷ Med detta i fokus föreslår Kurtén följande definition:

Med *livsåskådning* avser jag det språkliga uttrycket för (den vuxna) människans grundläggande sätt att orientera sig i tillvaron. Livsåskådningen berör därför föreställningar, attityder, värderingar och handlingsätt förknippade med denna grundläggande orientering. Uttrycket kan inbegripa en religiös livsförståelse lika väl som en icke-religiös.⁵⁸

Två poänger vill Kurtén understryka med denna definition. För det första ligger ena tyngdpunkten på ”sätt att orientera sig i tillvaron”. Genom denna formulering vill han betona att en livsåskådning måste vara förankrad i det konkreta och praktiska liv individen lever. För det andra vill han med ”det språkliga uttrycket” framhålla att man kan göras teoretiskt medveten om sin livsåskådning. Däremot vill Kurtén även framhålla att individens livsåskådning kan vara svår för individen själv att ringa in i ord. Istället fungerar den som en självklar grund i människans tillvaro, och av den anledningen förblir den oftast oartikulerad.⁵⁹

Till skillnad från att lyfta fram sådana självklara förutsättningar som kan skönjas i ett historiskt material, använder sig därför Kurtén av livsåskådningsbegreppet för att lyfta fram sådana självklara förutsättningar som är förankrade i individens livsåskådning. Dessa menar han synliggörs i det som individen sätter sin tilltro till, och därför blir tillit en grundläggande självklar förutsättning i individens liv enligt Kurtén.⁶⁰

DEN SJÄLVKLARA TILLITEN

Enligt Kurtén utgör tillit en självklar förutsättning i människans liv, något som han menar Jeffners rationella-kognitiva livsåskådningsförståelse inte förmår fånga in. För att tydliggöra detta använder Kurtén sig av Nygrens distinktion mellan eros och agape. Kurtén kan erkänna att Nygrens vetenskapliga program underbygger mycket av modernitetens villkor. Men trots denna ”brist” ser Kurtén ett bestående värde i Nygrens utläggning om den kristna kärlekstanken, där eros enligt Kurtén representerar ett modernitetstänkande, medan agape innehåller en underliggande modernitetskritik.⁶¹

Eros är enligt Kurtén den form av kärlek som hela tiden måste motiveras och söker därför ett värde i objektet för kärleken. Agape å andra sidan söker inget värde i objektet för kärleken, utan värdet skapas i och med att man visar objektet kärlek. Agape är därför de omotiverade och spontana kärleksuttryck som inte söker motiv för kärleken.⁶² Utifrån Nygrens tänkande uttrycker agape Guds väsen, och på ett liknande sätt menar Kurtén att tilliten kan förstås. Kurtén skriver:

Del finns en tydligt parallell mellan [tillit] och Nygrens förståelse av en gudstro som endast blir synlig med *Gud som agape* i gudsrelationens botten. Relationen är omotiverad. Och i klar kontrast står *Gud som eros*, en gudsbild som förutsätter att relationen till Gud måste motiveras.⁶³

Den gudsbild som Kurtén därför framhåller är en som närmast kan fångas in med *fiducia*, en förtröstan på Gud, i kristen tradition. En sådan förtröstan ska inte jämföras med *fides qua* som handlar om individens personliga sätt att förstå sin tro genom trosutsagor. Denna kan ses som ett uttryck för Jeffners utgångspunkt för sin livsåskådningsforskning, där individen söker det språk som uttrycker de försanthållanden på vilka hans personliga livsåskådning vilar.⁶⁴

Denna förtröstan på Gud ”översätter” Kurtén i icke-teologiskt språkbruk så att det bättre fångar in religiösa och icke-religiösa sätt att förhålla sig till sin tro.⁶⁵ Som självklar förutsättning blir tilliten något grundläggande i individens tillvaro som

oftast förblir outtalat, och därför beskriver Kurtén den som en ”grundtillit”. För att tydliggöra grundtilliten som en icke-ifrågasatt och spontan självklar förutsättning i individens liv, betonar Kurtén utifrån Lars Hertzbergs tänkande skillnaden mellan ”trust” och ”reliance”.⁶⁶ Trust är en tillit som är spontan och omotiverad (agape) medan reliance är en tillit som växt fram efter att man fått skäl som motiverar denna tillit (eros). För att betona skillnaden ger Kurtén en liknelse om ett kärleksfullt äktenskap. Så som Kurtén beskriver detta äktenskap finns det mellan makarna en ömsesidig tillit till varandra. Denna kan man vara medveten om – den kan alltså göras ”språklig” – men överlag är det en tillitsrelation som makarna inte i någon större utsträckning reflekterar över. Istället utgör den en självklar grund i äktenskapet. Om någon däremot ifrågasatte denna tillit genom att till exempel föreslå att den andra är otrogen, skulle detta potentiellt ändra tillitens natur. Den skulle gå från trust till reliance eftersom tilliten nu måste motiveras – inte skulle hen väl vara otrogen? – och sålunda förlora sitt omotiverade och spontana uttryck.⁶⁷

Trots att tilliten fungerar som en självklar förutsättning på individnivå enligt Kurténs tänkande, kan den inte helt förstås oberoende en förankring till större sociala sammanhang. Som äktenskapsliknelsen visar, och som Kurtén även framhåller med ”det språkliga uttrycket” i hans livsåskådningsdefinition, kan man göras teoretiskt medveten om ens tillit. Språket som används för att uttrycka denna tillit föds enligt Kurtén i de sammanhang i vilka individen ingår. Det är sålunda även genom att vara del av ett sammanhang där en viss förståelse av grundtilliten kan fostras. Genom att fostras i en miljö där till exempel en gudstro uttrycks, förmår alltså individen enligt Kurténs tänkande mogna in i en förståelse av den egna tilliten där den uttrycks som en förtröstan på Gud. Trots att ens sammanhang kan synliggöra ens tillitsrelation, tar däremot inte individens tillitsrelation formen av ett pågående reflektivt arbete. Eftersom grundtilliten likt agape är spontan och omotiverad, menar Kurtén att individen sällan gör den föremål för en sådan reflektion. Av den anledningen är det främst vid riktigt svåra stunder, då livet känns outhärdligt, som den

grundläggande tilliten kan skönjas. Till exempel en kristen söker stöd i livet hos Gud när livet utmanas, medan en annan kan söka sig till andra självklara tillitsrelationer för att kunna hantera en liknande utmaning.⁶⁸

Utifrån ett intervjumaterial med fyrtioen finska författare identifierar Kurtén fyra olika former av tillitsrelationer: ”jagförankring” (det egna jaget erbjuder en fast grund i tillvaron), ”naturförankring” (tillvaron förankras till naturen eller livet överlag), ”gemenskapsförankring” (den sociala samvaron utgör den fasta punkten i tillvaron) och ”gudsförankring” (en tillitsrelation som kan liknas vid en förtröstan på en allsmäktig gudom).⁶⁹ Utöver dessa

56 Kurtén 1995, 20. Min kursivering.

57 Kurtén 1995, 19–20. Se även Kurtén 1987, 75–88. Distinktionen mellan dessa två synsätt har beskrivits som en skillnad mellan en substantiella eller funktionella livsåskådningsforskning. Se härtill Lindfelt 2003, 26–27. Jfr. Bråkenhielm, Essunger & Westerlund 2013, 15–17.

58 Kurtén 1995, 19. Jfr. Kurtén 1997, 13–14, 110. Kurtén framhåller att den förståelse av livsåskådning som han utvecklar inte bör förstås som en uttömmande bild av hur en livsåskådning bör förstås. En livsåskådning är ett mångfasetterat element i en människas liv och låter sig därför inte ringas in i en slutgiltig teori eller metod. Därför bör hans ansatser förstås som ett heuristiskt verktyg framom en slutgiltig teori som enligt honom fångar in relevanta aspekter av en människas livsåskådning. Kurtén 1995, 18, 20, 27.

59 Kurtén 1995, 19. Se även Lindfelt 2003, 241.

60 Kurtén 1995, 20–21, 25.

61 Kurtén 2010, 19. Kurtén är alltså inte intresserad av Nygrens historiska tolkning av den kristna kärlekstanken. Istället är han intresserad av talet om eros och agape som ett heuristiskt verktyg, i och med att han menar att dessa öppnar för en förståelse av dels en modern och postmodern förståelse av kunskap och moral. Se härtill Kurtén 2016, 329–330.

62 Kurtén 2016, 327–328. Jfr. Nygren 1932, 210.

63 Kurtén 2010, 30.

64 Kurtén 1994, 111, 118; Kurtén 1995, 23–24. För en begreppslig utläggning av distinktionen mellan *fiducia*, *fides qua* och *fides quae*, se Pöhlmann 1974, 54–68; Brodd & Weman 2012, 473–475.

65 Kurtén 1994, 115; Kurtén 1995, 237.

66 Kurtén 1995, 23–25; Kurtén 1997, 72–77, 164. Se även Hertzberg 1994.

67 Kurtén 1998c, 603. Jfr. Lindfelt 2010, 190–200.

68 Kurtén 1995, 23, 25, 130–131.

69 Materialet presenteras i Kurtén 1988.

lägger Kurtén till en femte tillitsrelationen som inte i egentlig mening är en tillitsrelation, utan bör ses som en ”anti”-tillitsrelation, ”nihilismen” (den totala avsaknaden av en tillitsrelation). Denna bör dock inte uppfattas så att den kunde vara representerad fullt ut i ”fungerande individer”, som Kurtén uttrycker det, eftersom ett liv utan någon form av tillit skulle vara outhärdligt enligt Kurténs förståelse. Den är istället en ytterlighet ”mot vilken människan ibland söker sig” och uttrycks som ”en stor miss-tröstan, förtvivlan, där individen tycker sig sakna något fast att gripa tag i, något som kunde ge livet en grund, ett mål och en mening”.⁷⁰

I Kurténs undersökningar i individers livsåskådningar framträder sålunda en föreställning om det självklara som är direkt förankrat till Nygrens tal om självklara förutsättningar. För det första anammar Kurtén indirekt Nygrens tal om grundkategorier genom att likt honom framhålla att livsåskådningar utgör en grundläggande självklar förutsättning i människans liv. Tillit i sin tur kan liknas vid sådana grundmotiv som fungerar som självklara förutsättningar i ett sammanhang. Trots att tilliten inte på ett språkligt plan kan separeras från de sammanhang som gör dem begripliga, är det primärt i det individuellt levda livet som tillit som grundmotiv ska förstås.

EN FRAMTID FÖR NYGREN?

Nygrens tänkande synliggör att alla tider präglas av sådana självklara förutsättningar som oftast förblir outtalade. Kurtén anammar denna idé och tillämpar den för analysen av nutiden. Religionsfilosofins och teologins uppdrag blir därför att lyfta fram sådana självklara förutsättningar som människor mer eller mindre medvetet utgår från idag. Dessa förutsättningar har dock utvecklats ur en historisk kontext, vilket betyder att den historiska forskningen blir en viktig del av den kontextuella teologi Kurtén föreslår. När man går från ett strikt historiskt material till en nutida situation, ställer däremot den tilltagande individualismen i moderniteten ytterligare krav på forskningen. Som analytisk utgångspunkt dras därför Kurtén till den jeffnerska livsåskådningsforskningen, men ger enligt honom ett nödvändigt korrektiv till Jeffners teoretiskt-

kognitiva livsåskådningsförståelse genom att lyfta fram ett självklart element i individens livsåskådning. Genom att synliggöra sådana tillitsrelationer som fungerar med det självklaras rätt i individens livsorientering, förmår Kurtén inte enbart kritisera Jeffners moderna förståelse av en livsåskådning. Han förmår även synliggöra ett element i individens liv som ofta förblir outtalat, men som fungerar spontant, oreflekterat och omedelbart – en självklar förutsättning i individens liv.

Vid sin avskedsföreläsning 28.5 2015 framhöll Kurtén att han, efter att ha granskat sin vetenskapliga produktion, insett att hans tänkande inte ändrat nämnvärt sedan han inledde sin akademiska karriär.⁷¹ Detta förblir enbart spekulation, men en rimlig förklaring till varför hans tänkande inte ändrat nämnvärt, är för att han redan från början utgått från Nygrens tal om det självklara som en utgångspunkt för det egna akademiska arbetet.

I denna artikel har jag visat hur detta konkret uttryckts i framför allt Kurténs tänkande kring metodik och livsåskådning.⁷² Kurténs arbete är anmärkningsvärt, i och med att han tematiserar en filosofisk angelägenhet som få uppmärksammat (förutom i en implicit bemärkelse). Alltså, att människan utgår från sådana självklara förutsättningar som hon är mer eller mindre medveten om, och utifrån vilka människans liv kan göras begripligt.

I det arbetet har Nygrens tänkande spelat en avgörande roll för Kurtén. Eftersom Nygrens tänkande tappat i betydelse de senaste decennierna, är därför Kurténs tillämpning på många sätt unik. Trots att Nygren överlag kritiseras idag, visar Kurtén att Nygrens filosofiska och teologiska ansatser är värda intellektuell reflektion, i och med att de förmår ge begreppsliga resurser för att förstå en nutida kontext. Men Kurtén visar också att Nygrens tänkande måste omvärderas och utvecklas för att idag kunna ge ändamålsenliga bidrag till filosofin och teologin.

Fredrik Portin, teol. dr
fredrik.portin@abo.fi

LITTERATUR

Bexell, Göran

1991 "Anders Nygren som etiker". *Anders Nygren som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse*. Lund: Teologiska institutionen i Lund, 77–99.

Brodd, Sven-Erik & Weman, Gunnar

2012 *Kyrka i olika meningar: Kortklippa texter med ekle-siologiska kommentarer*. Skellefteå: Artos & Norma.

Brohed, Ingmar

1991 "Öppningsanförande till symposiet 'Anders Nygren som teolog och filosof'". *Anders Nygren som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse*. Lund: Teologiska institutionen i Lund, 7–11.

Bråkenhielm, Carl Reinhold & Essunger, Maria & Westerlund, Katarina

2013 "Att studera livet enligt människan". *Livet enligt människan: Om livsåskådningsforskning*. Eds. C. R. Bråkenhielm & M. Essunger & K. Westerlund. Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 9–33.

Coakley, Sarah

2005 "Pleasure Principles". *Harvard Divinity Bulletin* 33/2, 20–33.

Gerhardsson, Birger

1991 "Anders Nygren som bibelutläggare". *Anders Nygren som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse*. Lund: Teologiska institutionen i Lund, 13–36.

Girmalm, Thomas

2006 *Teologi och det moderna universitetet: Perspektiv på polariseringen mellan teologi och religionsvetenskap under svenskt 1900-tal*. Diss. Umeå: Umeå universitet.

Haglund, Dick

1991 "Anders Nygren som religionsfilosof". *Anders Nygren som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse*. Lund: Teologiska institutionen i Lund, 37–75.

Hedenius, Ingemar

1949 *Tro och vetande*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Hertzberg, Lars

1994 *The Limits of Experience*. Helsingfors: The Philosophical Society of Finland.

King Jr., Martin Luther

1963 *Strengh to Love*. London: Harper & Row.

Kurtén, Tage

1982 *Vetenskaplig teologi och dess samhällsrelation: Presentation och kritisk diskussion av tre metateoretiska modeller*. Åbo: Åbo Akademis kopieringscentral.

1987 *Grunder för en kontextuell teologi: Ett wittgensteinskt sätt att närma sig teologin i diskussion med Anders Jeffner*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

1988 *Suomen kirjailijat, jumalaukko ja kirkko*. Tammerfors: Kyrkans forskningscentral.

1991 "Vad jag anser utvecklingsbart i Anders Nygrens teologi: Inledningar vid paneldebatt". *Anders Nygren*

70 Kurtén 1994, 111–113; Kurtén 1997, 112–125; Kurtén 1995, 25–27, 79. Jfr. Kurtén 1998a, 175–177. Dessa tillitsrelationer ska dock inte ses som varandra uteslutande, utan en individ kan enligt Kurtén uttrycka flera olika tillitsrelationer. Däremot uttrycker en individ en tillitsrelation framom andra, och därför pratar Kurtén om primära och sekundära tillitsrelationer. Kurtén 1995, 26–27.

71 Kurténs avskedsföreläsning publicerades i *Teologisk Tidskrift* 5–6/2015; se Kurtén 2015.

72 Medan Kurténs tänkande kring det självklara främst uttrycks i hans tänkande kring metodik och livsåskådning, är det värt att påpeka att Kurtén även använder sig av talet om det självklara på andra sätt i hans religions- och moralfilosofiska tänkande. I hans utläggning om människans grundläggande sätt att uttrycka verkligheten, menar Kurtén att människan inte primärt betraktar världen utifrån ett teoretiskt-kognitivt perspektiv. Istället förhåller sig individen till verkligheten med sådana språkliga uttryck som inte kan kategoriseras som sanna eller falska. Därför ska t.ex. talet om Gud inte förstås som en vetenskaplig teori. Istället fungerar "Gud" som en spontan och oreflektad språklig grund för individens livsorientering. Gud blir en självklarhet i individens tillvaro, och blir därför sällan föremål för prövning. Se här till Kurtén 1995, 87–91, 110, 120–121. I Kurténs moralfilosofiska tänkande lyfter han fram ett element i individens moral som fungerar med det självklaras rätt. Moral fungerar nämligen inte enligt Kurtén primärt utifrån en reflektion om rätt och fel, utan individen handlar ständigt moraliskt oberoende en sådan reflektion. Enligt Kurtén fungerar därför människans moral primärt oreflektat och spontant i mötet med den andre. Kurtén 1995, 183–190. Det är däremot värt att betona att det är framför allt Nygrens "sinnelagsetik" (eller "ansvarsetik") – individens intentioner i en specifik handling avgör om en handling är god eller inte – som Kurtén tillämpar ur Nygrens moralfilosofiska tänkande. Se här till Kurtén 1998a, 13–17; 29–34.

- som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse. Lund: Teologiska institutionen i Lund, 101–115.
- 1994 ”Basic Trust: The Hidden Presence of God”. *Studia Theologica* 48, 110–124.
- 1995 *Tillit, verklighet och värde: Begreppsliga reflexioner kring livsåskådningar hos fyrtioen finska författare*. Nora: Nya Doxa.
- 1997 *Bakom livshållningen: Studier i moderna livsåskådningar och dess begreppsliga förutsättningar*. Åbo: Åbo Akademi.
- 1998a *Det handlande subjektet och det moraliska kravet: Studier kring etikens och trons roll i mänskligt handlande*. Åbo: Åbo Akademi.
- 1998b *Teologi i nutida sammanhang: Studier i kontextuell teologi, dess begreppslighet, metodologi och genomförande*. Åbo: Åbo Akademi.
- 1998c ”Modern livstro i kris”. *Finsk Tidskrift* 10/1998, 600–609.
- 2010 ”Nygren, Bråkenhielm och tilliten”. *Mening och mönster: Bilder av teologi och livsåskådningsforskning. Festskrift till Carl Reinhold Bråkenhielm*. Red. T. Ekstrand & M. Essunger & M. Martinson & K. Westerlund. Uppsala: Uppsala University Library
- 2013a ”Livstro, teologi och livsåskådningsvetenskap: Bortom religiöst och sekulärt”. *Livet enligt människan: Om livsåskådningsforskning*. Red. C. R. Bråkenhielm & M. Essunger & K. Westerlund. Nora: Nya Doxa, 127–152.
- 2013b ”Political Theology in a Nordic Post-secular Setting”. *Studia Theologica* 67:2, 90–109.
- 2014 *På väg mot det postsekulära: Tankar under femton år*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- 2015 ”För akademi och teologi i tiden: Tage Kurténs avskedsföreläsning inför pensionering.” *Teologisk Tidskrift* 120:5–6, 479–485.
- 2016 *Moralisk öppenhet: Förutsättningar för etik bortom religiöst och sekulärt*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Lindfelt, Mikael
- 1996 *Teologi och kristen humanism: Ett perspektiv på Torsten Bohlins teologiska tänkande*. Diss. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- 2003 *Att förstå livsåskådningar: En metateoretisk analys av teologisk livsåskådningsforskning med anknytning till Anders Jeffners ansatser*. Uppsala: Uppsala University Library.
- Månsson, Bengt.-Åke
- 1996 *Vetenskap, evighet och religion: En studie i Anders Nygrens religionsfilosofi*. Diss. Lund Universitet.
- Nygren, Anders
- 1921 *Religiöst apriori: Dess filosofiska förutsättningar och teologiska konsekvenser*. Lund: Carl Bloms Boktryckeri.
- 1926 ”Det godas begrepp enligt evangelisk och katolsk åskådning”. *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 2:1, 20–45.
- 1930 ”Den kristna kärlekstanken hos Luther”. *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 6:1, 3–31.
- 1932 *Agape and Eros*. London: SPCK.
- 1940 *Filosofi och motivforskning*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- 1970 *Tro och vetande: Religionsfilosofiska och teologiska essayer*. Helsingfors: Luther-Agricola-Sällskapet.
- 1982 *Mening och metod: Prolegomena till en vetenskaplig religionsfilosofi och en vetenskaplig teologi*. Åbo: Åbo Akademis kopieringscentral.
- 1991 (1969) ”Intellektuell autobiografi”. *Anders Nygren som teolog och filosof: Rapport från symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse*. Religio 36. Lund: Lund Universitet, 117–146.
- Pöhlmann, Horst Georg
- 1974 *Dogmاتيikan pääkohdat*. Helsinki: Kirjaneliö.
- Rasmusson, Arne
- 2007 ”A Century of Swedish Theology”. *Lutheran Quarterly* 21:2, 125–162.
- Sigurdson, Ola
- 2001 ”Kristus och människan: Om inkarnationen och kärleksbegreppet”. *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 77:2, 66–76.
- Wingren, Gustaf
- 1954 *Teologiens metodfråga*. Lund: C.W.K. Gleerups.
- 1977 ”Livsåskådningarna och frågan om kristendomens egenart”. *Livsåskådningsforskning: Föreläsningar hållna vid nordiskt symposium anordnat av teologiska fakulteten vid Uppsala universitet 7–10 januari 1977*. Red. Ragnar Holte. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.